

Brusselse regels

Zutphense brieven van 1571

Ria Gresnigt

Niet alleen tegenwoordig klaagt men over Brusselse bemoeienis. Ook tijdens de regeerperioden van Karel V (1515-1555) en Philips II (1555-1598) hebben de Nederlandse gewesten het moeilijk met regels en verordeningen uit Brussel. In de genoemde periode is Brussel het hoogste bestuurscentrum van de Nederlanden. Bij afwezigheid van de vorst regeert de landvoogd namens hem. In 1571, het jaar waarover het hier gaat, is Alva de landvoogd. Hij stuurt verordeningen naar de gewestelijke besturen, die ze weer doorsturen naar hun lokale bestuurders.

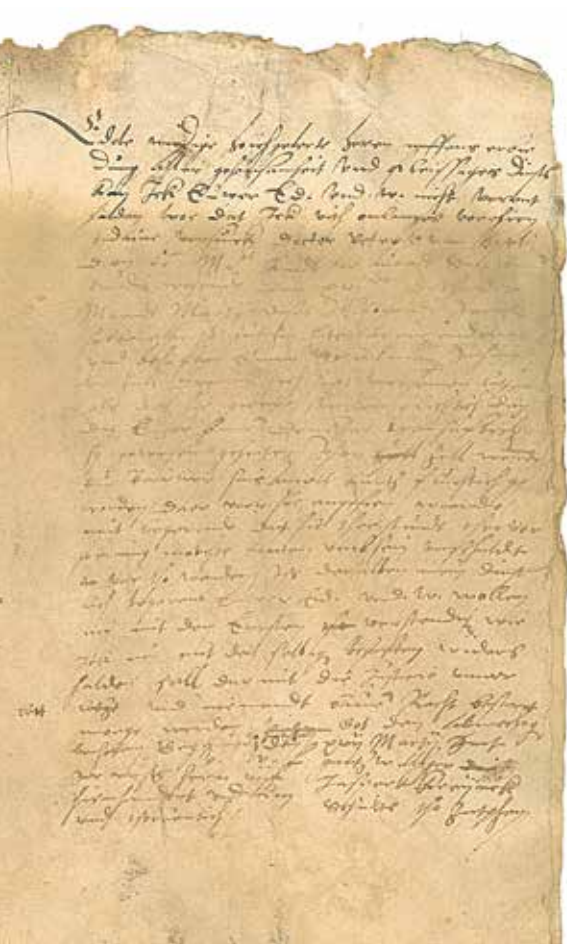
De werkgroep Transcriptie van het Regionaal Archief Zutphen, bestaande uit Sjoerd Galema, Melia Kooij-van der Leur en Ria Gresnigt, heeft Zutphense rekeningen uit de periode 1570 tot 1591 getranscribeerd, en is nu bezig met het toegankelijk maken van Zutphense brieven uit die tijd. In dit artikel worden enkele brieven uit 1571 belicht.¹

Veel gewesten hebben problemen met de regels uit Brussel, omdat deze nogal eens hun rechten of privileges schenden. Die tegenzin leeft in het gewest Gelre erg sterk. Wanneer Karel v in 1543 Gelre inlijft bij zijn rijk, is namelijk afgesproken dat bestuur, financiën en rechtspraak zo veel mogelijk binnen het gewest zullen blijven. Maar zowel Karel V als Philips II houden zich niet aan die afspraak en eigenen zich steeds meer macht toe. Dit leidt tot zo veel onvrede dat zelfs zinvol lijkende verordeningen slechts moeizaam worden geaccepteerd.

Zutphen ontvangt de verordeningen uit Brussel via het Hof van Gelre in Arnhem in de vorm van brieven en plakaten. Plakaten zijn open brieven, gericht aan de bevolking, die op openbare plaatsen moeten worden

Koning Philips II van Spanje (1527-1598) geschilderd door Antonio Moro. (collectie El Escorial)

Brief waarin kanselier en raden van Gelre de arrestatie bevelen van enkele personen uit Deventer, onder wie de koopman Johan up Siel en zijn vrouw, die zich in Zutphen zouden bevinden. (collectie Regionaal Archief Zutphen)

aangeplakt. De plakaten en brieven worden gegeven aan de bestuurders van Zutphen, maar die hebben verschillende petten op. Soms fungeren ze als bestuurders van alleen de stad Zutphen, soms als bestuurders van het graafschap Zutphen, en dan weer als bestuurders van het Kwartier van Zutphen (dat wil zeggen: het graafschap plus Bronckhorst, Baer, Wisch en 's-Heerenberg).

Hierna volgen vier voorbeelden van verordeningen, die Zutphen krijgt.² We geven eerst kort de inhoud weer, dan de achtergrond en vervolgens een beschrijving van de wijze waarop Zutphen met de verordeningen omgaat.

Graanschepen moeten worden opgehouden bij de tol

Op 28 augustus 1571 ontvangen de hoofdsteden van de vier kwartieren van Gelre een brief van de stadhouders van Gelre. Deze verordonneert, namens Philips II, om schepen met graan niet zomaar stroomopwaarts door te laten varen, vanwege het gebrek aan graan. Als er een schip met graan aankomt, moeten de tollenaars het stadsbestuur waarschuwen. Het stadsbestuur moet vervolgens de bevolking laten weten dat ze een uur lang graan kunnen kopen tegen een door de burgemeesters tevoren vastgestelde prijs.

In 1571 heerst er hongersnood in de Nederlanden. Er is een ernstig tekort aan graan, dat onmisbaar is voor brood, het hoofdvoedsel van het grootste deel van de bevolking. Door overstromingen is de graanoogst in Nederland nagenoeg verloren gegaan. Er moet graan ingevoerd worden uit Frankrijk, Polen en de Baltische staten. Philips II is echter in oorlog met Frankrijk, waardoor die toevoer is afgesloten. Door misoogsten in Polen en door de naweeën van de langdurige oorlog tussen Zweden en Denemarken komt er ook uit de Baltische staten nog maar mondjesmaat graan naar de Nederlanden. Het graantekort doet de prijzen enorm stijgen. Voor de gewone man is graan onbetaalbaar geworden, ook al omdat velen zonder werk zitten door de voortdurende economische malaise.

De verordening van Brussel lijkt dan ook een geschenk uit de hemel. Hoe het bevel is toegepast in Zutphen weten we niet, maar het kan niet zonder problemen gegaan zijn. Het stadsbestuur wordt immers geacht de graanprijs voor de lokale bevolking te bepalen. Als het daarbij uitgaat van de behoefte van het volk, moet de prijs zó laag blijven dat de handelaren verlies zullen lijden. In veel gevallen hebben zij het graan immers ook duur moeten inkopen. Na deze ervaring zullen handelaren zich wel twee keer bedenken voor

ze weer langs de tollen van Gelre varen. Het gevolg laat zich raden: er komt helemaal geen graan meer aan. De goed bedoelde verordening schiet zijn doel geheel voorbij; het is niet meer dan een lapmiddel. Om het graantekort echt aan te pakken zullen er betere maatregelen bedacht moeten worden.

Een koopman moet worden gearresteerd

Op 8 maart 1571 geeft Gelre aan Zutphen de opdracht enkele mensen uit Deventer aan te houden, waaronder koopman Johan (of Jan) op Siel en zijn vrouw. Twee Brusselse commissarissen hebben ontdekt dat deze mensen zich op dit ogenblik in Zutphen bevinden. De arrestatie moet gebeuren in de nacht van 9 op 10 maart en moet strikt geheim gehouden worden. Er zijn die nacht nog meer arrestaties gepland; er moet voorkomen worden dat de verdachten gealarmeerd worden en op de vlucht slaan.

Niet alleen honger, overstromingen en economische malaise zorgen voor onrust in de Nederlanden. Er spelen ook godsdienstige problemen. Er is veel kritiek op de misstanden in de katholieke kerk, die er vaak toe leiden dat mensen zich afkeren van het katholicisme en protestant worden. Karel v en Philips II proberen de afvalligheid te keren door die strafbaar te maken. Om overtreders op te sporen richt Alva in 1567 een speciale rechtsinstantie op, de Raad van Beroerten. Commissarissen van deze raad zoeken actief naar ketters, die de raad vervolgens berecht. Als Brussel arrestaties van personen verlangt, is dat dan ook bijna altijd op bevel van de Raad van Beroerten.

Deze gang van zaken stuit op weerstand van de lokale en gewestelijke bestuurders. Hun privileges op het gebied van de rechtspraak worden terzijde geschoven en veel autoriteiten zijn het niet eens met het vervolgingsbeleid van Brussel. Ze keuren de praktijken van de 'dwalende katholieken' weliswaar af, maar

Zitting van de Raad van Beroerten – door het volk 'Bloedraad' genoemd – met aan het hoofd Alva. (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

ze willen nog weleens een oogje toeknippen, omdat ook zij misstanden in de katholieke kerk zien. Daarnaast vinden lokale en gewestelijke bestuurders de straffen voor de overtreders veel te zwaar. De tegenzin van veel plaatselijke autoriteiten tegen dit beleid heeft tot gevolg dat ze niet vervolgen, maar juist de andere kant op kijken.

Na ontvangst van deze brief moet Zutphen wel iets doen. Zonder actie loopt het stadsbestuur kans dat het in een kwaad daglicht komt te staan bij de autoriteiten in Brussel. Dat kan weer gevolgen hebben voor de privileges van de stad, zoals het recht haar eigen bestuurders te kiezen. Dat recht verliest Amsterdam in 1537. Brussel stelt dan in Amsterdam een nieuw Spaansgezind stadsbestuur aan, omdat Amsterdam te laks is opgetreden tegen doopsgezinden. Dat wil Zutphen voorkomen. Op 17 maart 1571 meldt de schout dan ook succes. Hij heeft op 16 maart (dus niet op 10 maart, zoals gevraagd) een speelman aangehouden, genaamd *Johan up Zyl*. De schout vraagt in zijn brief wat hij moet doen, daar de speelman beweert onschuldig te zijn en zegt verwisseld te zijn met iemand anders, die kort daarvoor gevlucht is.³

De vraag is of de schout een oprechte poging heeft ondernomen om Johan op Siel of Johan up Zyl op te sporen. De namen zijn weliswaar verschillend gespeld, maar dat zegt nog niet veel. De 16e-eeuwers schrijven namelijk zoals ze spreken en de schrijfwijze is daarom erg variabel. Maar het is nauwelijks voorstelbaar dat de schout het verschil tussen een koopman en een speelman niet heeft opgemerkt. Mogelijk heeft de schout met het oppakken van de speelman zijn goede wil willen tonen aan Brussel. Hoe het afgelopen is met de speelman vermelden de brieven helaas niet. Wel zien we op de lijst van veroordeelden door de Raad van Beroerten tweemaal de naam *Jan Opzeel* uit Deventer. Eenmaal voor Jan zelf en eenmaal voor zijn echtgenote.⁴ Het is aanmerkelijk dat dit de koopman en zijn vrouw zijn, ook al omdat Zutphen op 26 maart van Brussel het bevel krijgt om de inventaris op te maken van roerende en onroerende goederen van het paar.⁵ De veroordelinglijst laat niet zien welk vonnis er geweest is: executie, onthoofding, ophanging of verbanning. Ook weten we niet óf er een vonnis is voltrokken. Wellicht zijn ze bij verstek veroordeeld.

Studenten en docenten moeten weg uit protestante gebieden

Op 5 mei 1571 verordonneert Brussel (opnieuw) dat studenten en docenten niet langer mogen studeren op plaatsen die buiten de jurisdictie van Philips II vallen. De enige uitzondering daarop is Rome. Het verbod geldt ook voor jongeren onder de twintig jaar die handelskennis willen opdoen, een taal of een ambacht willen leren.

Engeland, Frankrijk, Zwitserland en de Duitse staten vallen in 1571 niet (meer) onder het bewind van Philips II. In deze landen zijn grote groepen protestanten actief, veelal met instemming van de autoriteiten. Philips II wil verhinderen dat mensen uit de Nederlanden 'besmet' zullen raken met anti-roomse denk-

beelden wanneer ze daar gaan studeren of doceren. Deze angst is niet ongegrond. In Londen en Sandwich hebben groepen gevluchte Vlamingen calvinistische kerken opgezet. Voor veel mensen uit Vlaanderen is dit een inspiratiebron om ook daar zulke kerken te stichten. Op dezelfde manier nemen de Walen de hugenoten in Frankrijk als voorbeeld. Er zijn ballingen uit de noordelijke Nederlanden neergestreken in Heidelberg, in het land van Kleef, in de stichten Keulen en Aken, in Wezel en in Frankenthal. In al die gebieden zijn vluchtelingenkerken gesticht. Calvinistische ballingen uit Holland en Friesland zijn gevlucht naar het Duitse Emden. Daar vindt in 1571 de eerste Nederlandse synode plaats, die gezien kan worden als de stichtingsbijeenkomst van de Nederlandse gereformeerde kerk. Veel van deze ballingen onderhouden nauwe contacten met het thuisfront. Genoeg reden tot ongerustheid voor de Spaansgezinden.

De vraag is of lokale bestuurders erg veel moeite gedaan hebben om 'hun' studenten en docenten terug te halen. Het lijkt er niet op. Brussel heeft namelijk twee jaar eerder eenzelfde verordening uitgevaardigd. Waarschijnlijk hebben de plaatselijke autoriteiten ook toen al de andere kant uit gekeken.

Soldaten moeten naar huis

In dezelfde brief van 5 mei 1571 verordonneert Brussel dat Zutphen plakkaten op moet hangen die afgedankte Spaanse soldaten aansporen om zonder overlast te geven naar huis te gaan. Er zal van hun diensten geen gebruik meer gemaakt worden.

Al ruim vóór 1571 worden de Nederlanden geplaagd door economische malaise, godsdienstconflicten en schending van privileges door Brussel. In 1566 komt het tot een hoogtepunt als enkele radicale protestanten beelden in katholieke kerken vernietigen. Philips II grijpt in en stuurt Alva met zijn

Op 22 augustus 1567 arriveert de hertog van Alva met zijn troepen te Brussel. (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

troepen naar de Nederlanden om de orde te herstellen. Het inzetten van deze troepen en de strenge bestraffing van de protestanten zijn voor Willem van Oranje aanleiding om over te gaan tot gewapend verzet. Dit wordt door Alva snel de kop ingedrukt. Na deze schermutselingen houdt de landvoogd zijn leger op de been, hoewel zijn financiën dat niet toelaten.

Dat leger is er nog steeds in 1571. De soldaten worden ingekwartierd bij burgers, die verplicht zijn hun een kamer met tweepersoonsbed (voor twee soldaten of voor één soldaat met zijn echtgenote), beddengoed, een tafel, een bank, linnengoed, pannen, potten, serviesgoed en bestek te geven. Eten, drank en kleding moeten de soldaten zelf kopen van hun soldij. Dat geeft veel problemen, omdat de soldaten veel te laat, en vaak zelfs in het geheel niet betaald worden. De Spaanse troepen gaan over tot afpersing van drank, eten en geld. Deze brute handelswijze is genoegzaam bekend bij Alva. Zo waarschuwt hij in

1569 de stad 's-Hertogenbosch om soldij voor de soldaten beschikbaar te stellen, omdat hij anders gewelddadige onlusten verwacht.⁶ De soldaten maken zich hierdoor alom gehaat. Steden en dorpen waar ze verblijven, proberen de overlast te beperken door hun wat geld en goederen te 'lenen' totdat ze hun soldij krijgen, wetende dat de kans minimaal is dat ze hun geld ooit terugkrijgen.

In 1571 heeft Alva echter zeer dringend geld nodig. De Nederlandse staten willen dit alleen geven als Alva zijn gehate troepen terugtrekt. Om het geld van de gewesten in handen te krijgen laat Alva dan ook dit plakkaat aanplakken.

Voor het Kwartier van Zutphen komt het bevel als geroepen. Ook hier zijn in 1571 soldaten gelegerd die onderhouden moeten worden met 'geleend' geld. En niet alleen de soldaten jagen de bevolking op kosten. Ook de legerleiding eist goederen, zoals voedsel, kaarsen, brandhout evenals munitie, olie, kruid, lood, paarden en wagens. Daarnaast vordert de legerleiding werkkrachten, met name gravers, veerlieden en sjouwers.⁷ De kosten van een leger in de buurt lopen hierdoor hoog op, en dat in een tijd waarin veel

Fernando Alvarez de Toledo, hertog van Alva (1507-1582). (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

mensen toch al armoede en honger lijden. Daarom vraagt Doetinchem begin 1571 aan de stadhouder om de soldaten te verwijderen, omdat de bevolking financieel geruïneerd wordt.

De directe gevolgen van dit bevel kunnen echter helemaal verkeerd uitpakken. Zodra de soldaten weten dat hun kans op hun achterstallige soldij verkeken is, is de beer los. Niet alleen hebben ze geen geld, ze hoeven zich nu ook niets meer aan te trekken van het militaire gezag. Ze zijn immers uit dienst. Het vertrek van deze berooide troepen zal dan ook niet zonder slag of stoot verlopen. Hoe komen ze immers aan geld voor hun aftocht? Het antwoord is simpel: door geweld te gebruiken.⁹ Dit geweld kan worden afgekocht door de soldaten een ‘oprotpremie’ te geven. Zoals Adriaenssen al concludeerde over het overleven in de Meierij van Den Bosch tijdens deze Tachtigjarige Oorlog: betalen is de meest probate overlevingsstrategie.¹⁰

Tot slot

De Brusselse regels aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog roepen veel weerstand

op. De regels tastten de vrijheid van de inwoners aan en gaan voorbij aan de privileges van de gewesten. Ook lijkt het alsof er soms nauwelijks is nagedacht over de praktische uitwerking van de maatregelen. Hopelijk heeft Brussel daar tegenwoordig meer oog voor. ●

Noten

- 1 Alle transcripties zijn te vinden op www.regionaalarchiefzutphen.nl/index.php/zoeken-in-regesten-indexen-en-bijlages. Artikelen over de transcripties van de stadsrekeningen uit deze tijd zijn te vinden in *Zutphen* 4-2008, 4-2010 en 1-2011.
- 2 Regionaal Archief Zutphen (RAZ), archiefnr. 1 (Oud Archief Zutphen), inv.nr. 302: resp. 28 augustus, 8 maart en 5 mei 1571.
- 3 *ibidem*, 17 maart 1571.
- 4 A.L.E. Verheyden, p. 317.
- 5 RAZ, archiefnr. 1, inv.nr. 302, 26 maart 1571.
- 6 Leo Adriaenssen, p. 149.
- 7 Gelders Archief, Brieven aan en van het Kwartier van Zutphen nrs. 659-663, 1568-1572.
- 8 *ibidem*, nr. 3971, 21 januari 1571.
- 9 *ibidem*, nr. 3538, 29 november 1568.
- 10 Leo Adriaenssen, p. 420.

Literatuur

- Leo Adriaenssen, *Staatvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de Meierij van Den Bosch*, Tilburg 2007.
- Sjoerd Galema, Ria Gresnigt & Melia Kooij-van der Leur, *Brieven van de stad Zutphen over het jaar 1571*, RAZ 2012.
- Ronald de Graaf, *Oorlog, mijn arme schapen, een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog 1565-1648*, Franeker 2004.
- Ferdinand Grapperhaus, *Alva en de tiende penning*, Zutphen 1984.
- S. Groenveld, H.L.P.H. Leeuwenberg, M.E.H.N. Mout & W.M. Zappey, *De Tachtigjarige Oorlog*, Zutphen 2008.
- A.L.E. Verheyden, *Le conseil des troubles. Liste des condamnés*, Brussel 1961.
- J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog*, Amsterdam 2011.